

Harold Edgar Henkes

18 april 1918 – 5 september 2010

Harold E. Henkes werd geboren kort na het einde van de Eerste Wereldoorlog op 18 april 1918 in een pension te Scheveningen waar zijn ouders tijdelijk verbleven, na een moeizame terugreis uit Chili – een opmerkelijke maar niet nader toegelichte bijzonderheid waarmee Henkes een autobiografisch artikel begint.¹ Hij kwam niet uit een medisch milieu, maar koos al tijdens zijn schooljaren in Rotterdam voor een toekomst in de geneeskunde. Anders dan de meeste van zijn Rotterdamse vrienden, volgde hij die aan de Rijksuniversiteit Utrecht.

Reeds in een vroeg stadium van zijn studie fungeerde hij als student-assistent op het laboratorium voor histologie. Toch zou hij naar eigen zeggen vermoedelijk huisarts zijn geworden, als hij niet in die tijd een aankondiging van een vijfjaarlijkse prijsvraag van de universiteit had gezien, die moest gaan over de verdeling van vitaminen in weefsel, onder verschillende voedingsomstandigheden.¹ Geheel zelfstandig zette hij op het laboratorium voor histologie een onderzoek daarover op en zag dit in 1940 bekroond met de gouden medaille. Met hulp van H. Berkelbach van der Sprenkel breidde hij dit werk uit tot een proefschrift, met aanvullende histochemische onderzoeken van dierlijke hoornvliezen en lenzen. In 1942 promoveerde hij bij prof. J. Boeke op het proefschrift *Enkele toepassingen van histologische en microchemische methoden van vitamine C onderzoek*. Voortzetting van zijn studie werd bemoeilijkt toen in het voorjaar van 1943 de Utrechtse universiteit praktisch ophield te functioneren, als gevolg van de door de bezetter geëiste loyaliteitsverklaring van studenten. Tentamens kon hij niettemin clandestien afleggen. Voor co-assistentschappen gold dat niet. Daarom begon hij alvast zonder artsdiploma als arts-assistent in het Ooglijdersgasthuis te Utrecht, tot hij hoorde dat het inmiddels bevrijde Brabant de mogelijkheid van stages bood. Zo ontving hij in 1945 zijn artsenbul aan de nooduniversiteit in Eindhoven.

Tussen 1945 en 1948 specialiseerde Henkes zich tot oogarts, wederom te Utrecht, onder leiding van H.J.M. Weve. Zijn wetenschappelijke mentor was de lector F.P. Fischer, die in 1933 uit Praag naar Nederland was gevlucht en gelukkig de bezetting overleefde. In overleg met hem verkreeg Henkes in het tweede jaar van zijn opleiding een reisbeurs van de Koninklijke

¹ Henkes, H.E., *A difficult choice: a laboratory or a clinical career?*, in: *Survey of Ophthalmology* 1991; 36: 233-9.

Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) om onderzoek te doen aan het befaamde Stazione Zoologica te Napels. Zo kort na de oorlog waren de omstandigheden er primitief, maar zijn voorgenomen onderzoek over de retino-motoriek van schaaldieren kon hij naderhand in Nederland voortzetten. Overigens was destijds de belangstelling voor wetenschappelijk onderzoek in het Utrechtse Ooglijdersgasthuis wat verflauwd, zeker in vergelijking met de tijden van F.C. Donders en H. Snellen.

Na zijn driejarige opleiding verhuisde Henkes naar Rotterdam, waar hij, inmiddels getrouwd, inwonend medewerker werd van het toen juist nieuw gebouwde Oogziekenhuis, onder leiding van H.J. Flieringa. Voor stad en omstreken vonden daar vrijwel alle klinische oogheekundige behandelingen en een groot deel van de poliklinische consulten plaats. Henkes introduceerde er de elektroretinografie, na een werkbezoek aan Stockholm, waar deze techniek was ontwikkeld door Gösta Karpe. Deze onderzoeksmethode maakte het mogelijk de fotopische activiteit van kleine gebieden van het netvlies te registreren. Daardoor werd het mogelijk objectief de responsies van staven en kegels te meten. Dit bleek een belangrijk hulpmiddel bij het opsporen van degeneratieve processen die nog geleid hadden tot zichtbare afwijkingen bij oogspiegelen, zoals bij erfelijke netvliesaanandoeningen en toxische invloeden van geneesmiddelen op het oog. Ook bleek de techniek geschikt om kleine kinderen onder narcose te onderzoeken. Henkes kreeg bij het verder ontwikkelen van de elektroretinografie hulp van L.H. van der Tweel, de latere hoogleraar medische fysica in Amsterdam.

Door bezoeken aan en van andere oogartsen in Europa die na hem de techniek gingen toepassen en ontwikkelen legde hij de basis voor een vruchtbare internationale samenwerking. Daarbij maakte hij geen uitzondering voor Duitsland, ondanks weerstand van sommige collegae. In de jaren vijftig breidde Henkes deze contacten uit buiten Europa en kon hij zelfs een half jaar studieverlof doorbrengen aan de Brown University te Providence, Rhode Island (Laboratory of Experimental Psychology, bij L. Riggs) en later aan de Hadassah Medical School te Jeruzalem (bij E. Auerbach), waar hij onderzoek deed naar de elektrofysiologie van de visuele hersenbanen. In 1958 zou de internationale uitwisseling uitmonden in de oprichting van International Society for Clinical Electroretinography, niet lang daarna omgedoopt tot de wat bredere benaming International Society for Clinical Electrophysiology of Vision. In die organisatie zou Henkes gedurende zijn actieve loopbaan een

vooraanstaande rol blijven vervullen. Zijn wetenschappelijk oeuvre omvat meer dan honderd internationale publicaties, voor het merendeel de elektro-fysiologie betreffend.

Verskillende eerbewijzen en bijzondere functies vielen hem ten deel. In 1960 werd hij voor zijn elektrofysiologisch werk bekroond met een prijs van de Isaac Korteweg en Anna Ida Overwater Stichting. Van 1970 tot 1986 vervulde hij de functie van hoofdredacteur van de *Documenta Ophthalmologica*. In 1973 werd hij verkozen tot lid van de KNAW en in hetzelfde jaar als redacteur van het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*. In 1988 eerde de European Society of Ophthalmology hem met de vierjaarlijkse Helmholtz medaille, genoemd naar de uitvinder van de oogspiegel.

In 1961 volgde hij H.J. Flieringa op als geneesheer-directeur en werd hij net als deze benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de oogheelkunde te Utrecht, in het kader van de in 1950 opgerichte Stichting Klinisch Hoger Onderwijs, ten behoeve van co-assistenten uit onder meer Leiden en Utrecht. In het voetspoor van Flieringa beijverde hij zich voor de oprichting van een volwaardige medische faculteit in Rotterdam; toen deze in 1966 gestalte kreeg, werd Henkes een jaar later benoemd tot gewoon hoogleraar in de oogheelkunde te Rotterdam.

Na zijn emeritaat in 1982 heeft Henkes gedurende een tiental jaren samen met mevrouw Den Tonkelaar en de heer Van Leersum de collectie instrumenten van het Ooglijdersgasthuis gecatalogiseerd. Dit resulteerde in het fraaie boek *Eye and instruments – nineteenth-century ophthalmological instruments in the Netherlands*.² Daarbij was Henkes jarenlang honorair conservator van de glascollecties van het museum Boijmans van Beuningen te Rotterdam.³ Hij beschreef en catalogiseerde al het oude glas dat op schilderijen en prenten in de collecties van het museum was afgebeeld. Daarbij werkte hij aan de publicatie van zijn eigen omvangrijke glascollectie. In 1992 ontving hij uit handen van Prins Bernhard de Zilveren Anjer voor zijn inventarisatie van archeologisch glas in Nederland. In 1994 publiceerde hij zijn boek *Glas zonder glans, vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300-1800*. Henkes' scherpe blik had – achteraf gezien – wellicht

² Tonkelaar, I. den, Henkes, H.E. en Leersum, G.K. van, *Eye and instruments - nineteenth-century ophthalmological instruments in the Netherlands*, Batavian Lion, Amsterdam, 1996 (ISBN 90 6707 400 4).

³ Rij, G. van, Alkemade, P.P.H., Deutman, A.F. en Hiddema, F., *In memoriam prof.dr. H.E. Henkes (1918-2010)*, in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 2010; 154: B 621.

het Rotterdamse museum kunnen behoeden voor de beroemde en beruchte aankoop van het aan Vermeer toegeschreven schilderij *De Emmaüsgangers*, dat naderhand in 1937 door Han van Meegeren bleek te zijn vervaardigd. De uitkomst van zijn onderzoek was namelijk dat de vervalser van het schilderij – zonder het zelf geweten te hebben – twee negentiende-eeuwse imitaties van zeventiende-eeuwse glazen als rekwisieten voor zijn Vermeervervalsing had gebruikt.⁴

Na de grote tentoonstelling *Glas zonder glans, vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300-1800* in Boijmans van Beuningen en in het museum van Antwerpen schonk Henkes zijn eigen collectie van circa driehonderd glazen gebruiksvoorwerpen aan het museum Boijmans van Beuningen. Hij overleed op 5 september 2010 – niet lang na zijn echtgenote (december 2009).

Met dank aan G. van Rij en mevrouw A. Gaba-van Dongen.

4 Henkes, H.E., *Een negentiende-eeuws glas op een zeventiende-eeuws schilderij uit 1937*, in: Giltay, J. (red.), *Vorm geven aan veelzijdigheid: opstellen aangeboden aan Wim Crouwel ter gelegenheid van zijn afscheid als directeur van Museum Boymans-Van Beuningen*, Museum Boymans-Van Beuningen, Rotterdam, 1993.